

τίας και τοῦ φιλελευθερισμοῦ (τὸ ὁποῖο προηγεῖται τῆς μεγάλης προσφορᾶς του στὴν Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία). Ἐδῶ ἐνδιαφέρεται νὰ διαρθρώσει τὶς ἐξισωτικὲς πλευρὲς τοῦ φιλελευθερισμοῦ.

Ὁ Richard Kraut στὸ ἄρθρο του «Ὁ Βλαστός γιὰ τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν ἰσότητα» (σσ. 79-111) ἐξετάζει τὸ ἐπιχείρημα τοῦ δοκιμίου αὐτοῦ. Ὁ Kraut, ἐνῶ συμπαθεῖ τοὺς σκοποὺς τοῦ Βλαστοῦ, κρίνει μερικὲς ἀπὸ τὶς παραδοχὲς ποὺ ἐνυπάρχουν στὴν ὑποστήριξη, ἀπὸ μέρους του, μιᾶς ἐξισωτικῆς συμπεριφορᾶς πρὸς τὴν ἀξία τῶν διαφορῶν προσώπων καὶ ζώων καὶ ἀναρωτιέται κατὰ πόσο θὰ μπορούσε νὰ στηρίξει τὰ σχετικὰ συμπεράσματα τοῦ Βλαστοῦ κάποια εὐλογη ἀξίωση γιὰ τὶς ἀξίες.

Τὰ πολιτικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ἰδανικὰ τοῦ Vlastos ἀποτελοῦν τὸ κέντρο ἀναφορᾶς τῆς ἔρευνας τοῦ Robert Meister στὸ ἄρθρο του, «Εἶναι ἡ μετριοπάθεια ἀρετὴ;» (σσ. 111-137). Ὁ συγγραφέας ἐστιάζει τὴν προσοχή του ἰδιαίτερα στὶς διασυνδέσεις μεταξὺ σωκρατικῶν, χριστιανικῶν καὶ σοσιαλιστικῶν ἰδανικῶν, ὅπως τὰ ἐννοεῖ ὁ Βλαστός, καὶ ἀναρωτιέται κατὰ πόσο αὐτὰ συμβιβάζονται πράγματι μὲ τὶς θεωρήσεις τῶν σύγχρονων φιλελεύθερων κοινωνιῶν. Συσχετίζοντας συγγενῆ ζητήματα, στὴν Ἱστορία τῆς Ἠθικῆς, μὲ ἐπιλογὲς τὶς ὁποῖες ἀντιμετωπίζουν σύγχρονες κοινωνίες ἀλλὰ καὶ τὰ ἄτομα μέσα σ' αὐτές, ὁ Meister διατείνεται ὅτι ἐνδιαφέρουν πάντα τὸν Βλαστό καὶ ὡς φιλόσοφο καὶ ὡς πολίτη. Δὲν συμπαθεῖ καθόλου τὴν κοινική του Πλάτωνος γιὰ τὴ δημοκρατία καὶ δὲν πιστεῖε ὅτι εἴτε ἡ γνῶσις εἴτε ἡ δύναμη θὰ ἔπρεπε νὰ συγκεντρώνονται στὰ χεῖρα μιᾶς (ὑποτιθέμενης) διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς «ἐλίτ» ομάδας.

Καταλήγοντας θὰ θέλαμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ὁ ἔντονος προβληματισμὸς ποὺ ἐμπεριέχεται στὰ ἄρθρα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου γύρω ἀπὸ τὶς βασικὲς θέσεις τοῦ Βλαστοῦ γιὰ τὸν Σωκράτη προσπορίζει ἰδιαίτερο ὄφελος στὸν μελετητὴ τῶν πλατωνικῶν διαλόγων καὶ ἀνανεώνει τὸ ἐνδιαφέρον τόσο γιὰ τὸν Σωκράτη ὅσο καὶ γιὰ τὴ σχετικὴ μὲ αὐτὸν ἔρευνα τοῦ Βλαστοῦ.

Ἄννα ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ

Δημητρίου Δ. ΜΟΥΚΑΝΟΥ, *Τὰ καθ' αὐτὸ αἶτια τῶν φύσει ὄντων. Ἑρμηνεία καὶ διασάφηση τοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους «Φυσικῆς ἀκροάσεως Β.»*, Ἀθήνα 1993, 79 σελ.

Τὸ βιβλίο Β τῆς *Φυσικῆς ἀκροάσεως* (στὸ ἐξῆς: *Φ.α.*) τοῦ Ἀριστοτέλη ἔχει θέμα του τὴν ἐννοία τῆς φύσης καὶ τὶς ἀρχὲς ποὺ τὴν ἐξηγοῦν. Ὁ Ἀριστοτέλης συζητᾷ τὴν ὑφή τῆς φύσης καὶ τῶν φύσει ὄντων — ὡς φύσις καὶ

φύσει ὃν ὀρίζεται ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο «ἐν ἑαυτῷ ἀρχὴν ἔχει κινήσεως καὶ στάσεως» (192b13) καὶ «ἐν ὑποκειμένῳ ἐστὶν αἰεὶ» (192b34) — καὶ ἀναπτύσσει τὴ θεωρία του γιὰ τὰ τέσσερα αἷτια, ὑλικὸ (ὑλὴ), εἰδικὸ (εἶδος), ποιητικὸ (τὸ κινῆσαν) καὶ τελικὸ (τὸ οὐ ἔνεκα), ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν ὁποίων θὰ ἐπιχειρήσει νὰ δώσει ἐξήγηση τῆς πορείας μιᾶς φυσικῆς διαδικασίας, γιὰ νὰ προχωρήσει κατόπιν στὴ διερεύνηση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὶς ἔννοιες *τύχη/αὐτόματον*, *τέλος* καὶ *ἀνάγκη*. Ἀνάμεσα στὰ ἐρωτήματα ποὺ ἐγείρει ἡ συλλογιστικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη ἐδῶ εἶναι καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ στὶς ἐπισημάνσεις του γιὰ τὰ καθ' αὐτὸ αἷτια τῶν φύσει ὄντων καὶ στὸν τρόπο σύνδεσης τῶν αἰτίων αὐτῶν αἰτιοκρατικά, ὥστε νὰ φθάσει στὴ γνώση τῆς αἰτιοκρατίας τῶν φύσει ὄντων.

Σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα, τὰ θεμελιώδη γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ βιβλίου Β τῆς Φ.α., ἐπιχειρεῖ νὰ ρίξει φῶς ἡ παροῦσα πραγματεία τοῦ Δ. Μούκανου, ἀφιερωμένη στὸν Ernst Tugendhat, διακεκριμένο μελετητὴ τῆς ἑλληνικῆς σκέψης καὶ διδάσκαλο τοῦ σ. στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Χαϊδελβέργης. Τὸ βιβλίο ἀπαρτίζεται ἀπὸ εἰσαγωγὴ (σ. 7-13), στὴν ὁποία ἐκτίθεται τὸ πρόβλημα, ὁ σκοπὸς καὶ ἡ θέση τῆς ἐρευνας, καὶ ἀκολουθοῦν 17 πυκνογραμμένα κεφάλαια (σ. 14-74), στὰ ὁποῖα ὁ σ. πραγματεύεται ἰσόποσα θέματα ποὺ ἀναφέρονται στὸ βιβλίο Β τῆς Φ.α. (κυρίως στὰ κεφ. 1, 2, 7, 8, 9) μὲ συστηματικὴ ἀναφορὰ στὰ σχόλια τῶν ἀρχαίων ὑπομνηματιστῶν τοῦ ἔργου Θεμίστιου, Σιμπλίου καὶ Φιλόπονου. Ἀντικείμενο τῆς ἐρευνας τοῦ σ. ἀπὸ τελεῖ σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ συλλογιστικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὰ τέσσερα αἷτια, τὴν ἔννοια τῆς φύσης (φύσις καὶ ὑλὴ, φύσις καὶ τέχνη), τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸν φυσικὸ, μαθηματικὸ καὶ ὄντολόγο, τὴ σχέση αἰτιότητας καὶ ἐντελέχειας, ἀναγκαιότητας καὶ τελολογίας. Ἀκολουθεῖ πίνακας πηγῶν καὶ βιβλιογραφίας (σ. 75-76), εὔρετήριον ἐννοιῶν (σ. 77-79) καὶ εὔρετήριον κυρίων ὀνομάτων (σ. 79).

Ὁ σ. ἐπιχειρεῖ συγκεκριμένα νὰ ἀναλύσει «πῶς ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεικνύει καὶ ἐξηγεῖ, ὅτι ἡ κανονικότητα τῶν λειτουργιῶν κάθε φύσει ὄντος καθορίζεται ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν καθ' αὐτὸ αἰτίων, τὰ ὁποῖα εἶναι τέσσερα, καὶ ἀποτελεῖ τὴ συνισταμένη τῶν αἰτίων αὐτῶν» (σ. 9). Ἡ θέση του εἶναι ὅτι «τὰ τέσσερα αἷτια συγκρατοῦνται, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, σὲ ἓνα ἐνιαῖο σύνολο καὶ δημιουργοῦν ὅ,τι ἀποκαλεῖται 'ὀλότητα'...τοῦ φύσει ὄντος» (αὐτόθι). «Κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ τέσσερα αἷτια λειτουργεῖ ὡς *ἰκανὴ καὶ ἀναγκαία συνθήκη* γιὰ τὰ ὑπόλοιπα αἷτια» (σ. 10). Μεταξὺ τῶν τεσσάρων γενῶν τῶν αἰτίων ὑφίσταται ὅχι μόνον ἐνεργὸς αἰτιοκρατικὴ σχέση, ἀλλὰ καὶ σχέση μέσου καὶ σκοποῦ. Ὁ σ., ἀποσαφηνίζοντας ἐννοιολογικὰ τὴ διαφορὰ μεταξὺ αἰτιοκρατικοῦ καὶ τελολογικοῦ προσδιορισμοῦ, δέχεται ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο πρᾶγμα ἢ αἰτιώδης σχέση καὶ ἐξάρτηση καὶ ἄλλο ὁ τελικὸς σκοπός, γιατί ἡ

τελολογική σχέση και εξάρτηση, πού εκφράζεται με τή συνάφεια μέσου και σκοπού, συντελείται και αυτή πάντοτε κατά τὸν νόμο τῆς αἰτίας και τοῦ αποτελέσματος, δηλαδή αἰτιοκρατεῖται. Ἔτσι, ὁ τελικὸς σκοπὸς δὲν θραύει τὸν αἰτιοκρατικὸ νόμο τῆς ἀνάγκης, ἀλλὰ τὸν προϋποθέτει. Συνεπῶς, «ἡ τελολογική σχέση εἶναι ταυτόσημη με τὴν αἰτιοκρατική εξάρτηση και ἐξήγηση» (σ. 12), πράγμα πού δείχνει ὅτι τὰ τέσσερα καθ' αὐτὸ αἷτια φωτίζουν κατὰ τρόπο ἑνιαῖο ὅλες τὶς οὐσιώδεις ὀψεις τοῦ φύσει ὄντος.

Ὁ σ. ἐρμηνεύει κατ' ἀρχὴν τὴν ἀριστοτελικὴ θέση ὅτι σὲ κάθε φύσει ὄν ἐνυπάρχει και ὑπόκειται ὡς πρωταρχικὸ στοιχεῖο μιὰ πρώτη ὕλη, ἡ ὁποία λειτουργεῖ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ἱκανὴ και ἀναγκαία συνθήκη γιὰ τὸ ἀντίστοιχο φύσει ὄν, διεξερχόμενος και τὶς ἀναφορὲς τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὸ θέμα τῆς πρώτης ὕλης στοὺς πρώτους φυσιολογήσαντες φιλοσόφους. Στὴ συνέχεια συζητᾷ τὴν θέση τοῦ Ἀριστοτέλη ὅτι ἡ ὕλικὴ ἀναγκαιότητα ὑφίσταται ὄχι ὡς αἷτια (ἀπλῶς), ἀλλ' ὡς ἀναγκαία και ἀπαραίτητη προϋπόθεση (ἐξ ὑποθέσεως) γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ οἰκείου εἶδους και τὴν ἐπίτευξη τοῦ οἰκείου τέλους, και ἐπιχειρεῖ τὴ διερεύνηση τῆς ὑποκειμένης ὕλης και τοῦ οἰκείου ἐνυλου εἶδους (τοῦ περὶ τὴν ὕλην εἶδος), —και τὰ δύο αὐτὰ συμπεριλαμβάνει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ φυσικὸς στίς ἐρευνές του και τοὺς ὁρισμούς του—, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ἡ πρωταρχική, οὐσιώδης και ριζικὴ ιδιότητα τοῦ φύσει ὄντος. Ὁ σ. ἐξετάζει τὰ ἐπιχειρήματα πού χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἀποψη αὐτή, ἐπιχειρώντας τὴν ἀναίρεση τῆς ἀποψης τῶν ἀπαδόν τῆς θεωρίας τῶν ιδεῶν, οἱ ὁποῖοι ἐχώριζαν καθ' ὑπόστασιν τὸ φυσικὸ εἶδος ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχό του ὕλικὸ ὑποκείμενο και ἀπέδιδαν στὸ εἶδος αὐτὸ ὕπαρξη ξεχωριστή. Ὁ σ. συζητᾷ τὴν σημασία τῆς φράσης «ἄνθρωπος ἄνθρωπον γεννᾷ και ἥλιος» (Φ.α. 194b13) γιὰ τὴ διαίωνιση τοῦ εἶδους ἄνθρωπος ἀλλὰ και γιὰ τὴ συνέχεια τῆς σταθερότητας στὸν χῶρο τῆς βιολογικῆς γένεσης, πού εκφράζεται με τὸν ὅρο *τι ἦν εἶναι*. Ὑπεισέρχεται στίς ἐρμηνευτικὲς δυσχέρειες τῆς φράσης αὐτῆς — με ἀναφορὰ και στοὺς K. Oehler, *Ein Mensch zeugt einen Menschen*, Frankfurt am Main 1963 και H. Happ, *Hyle. Studien zum aristotelischen Materie-Begriff*, Berlin 1971, — ἐνῶ διευκρινίζει τοὺς ὅρους τοῦ Ἀριστοτέλη εἶδος και μορφή.

Ὁ σ. διερευνᾷ παραπέρα τὴ διάκριση τοῦ Ἀριστοτέλη ἀνάμεσα στὰ φύσει ὄντα και στὰ μὴ φύσει συνεστῶτα τεχνητὰ ἀντικείμενα, προκειμένου νὰ φθάσῃ στὸν προσδιορισμὸ ὡς φύσει ὄντων τῶν ζώων, τῶν φυτῶν και τῶν μερῶν τους (ὀργανικὴ φύση) και τῶν ἀπλῶν ἢ ἀρχέγονων σωμάτων (ἀνόργανη φύση), καθὼς και τὴν θεώρηση τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου ὡς «οἰκεία και ιδιάζουσα ἐσωτερικὴ ἀρχὴ τῆς κίνησης τοῦ φύσει ὄντος» (σ. 31)· στὴ συνέχεια προβαίνει στὴ διασάφηση ὅρων πού διατυπώνει ὁ Ἀριστοτέλης σ'

ἀναφορὰ πρὸς τὴ φύση, ὅπως καθ' αὐτό, πρῶτως καθ' αὐτό καὶ κατὰ συμβεβηκός. Συζητᾷ ἀκόμη τὴν ἄποψη τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τῶν ὑπομνηματιστῶν του, ὅτι ἡ φυσικὴ κίνησις τῆς ὕλης εἶναι συνεχὴς καὶ ἀποβλέπει σὲ κάποιο τελικὸ σκοπὸ, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς βέλτιστον πέρας καὶ ἔσχατον καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ εἶδος καὶ τὸ τέλος τοῦ φύσει ὄντος, ἐνῶ ἀναφέρει καὶ τὰ παραδείγματα πού προσάγει ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τῆ ζωικῆ φύσις ἀλλὰ καὶ τὸν φυτικὸ κόσμον, γιὰ νὰ διευκρινίσει τὴν ἐπικράτεια τοῦ σκοποῦ ἐντὸς τῶν ζώντων ὁργανισμῶν καὶ τῆ θαυμάσια σκοπιμότητα τῶν ἐνστικτωδῶν ἐνεργειῶν τῶν ζώων, πού καθορίζεται καὶ διευθύνεται ἀπὸ τὴ βιολογικὴ σκοπιμότητα τῆς φύσις, παρατηρώντας ὅτι καὶ «γιὰ τὸ φυτικὸ κοσμοβασίλειον ὑφίσταται, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τελολογικὸς καθορισμὸς» (σ. 44). Ὁ σ. δέχεται ὅτι, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸ εἶδος τελολογίας πού ἰσχύει στὴν περιοχὴ τῆς φύσις, εἶναι «ἡ περιορισμένη ἢ ἔμμονη, ἡ ὁποία παρατηρεῖται στὰ καθ' ἑκάστον ὁργανικὰ ὄντα» (σ. 47), συντασσόμενος μὲ τὸν W. Kullmann (καὶ κατὰ τοῦ W. Wieland) στὴν ἄποψη, ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ τελολογία εἶναι διαφορετικὴ στὸ βιολογικὸ ἐπίπεδο τῆς φύσις καὶ διαφορετικὴ στὸ κοσμικὸ ἐπίπεδο τοῦ οὐρανοῦ. Κατὰ τὸν σ. ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται μιὰ ἔμφυτη ἢ ἐσωτερικὴ τελολογία, κατὰ τὴν ὁποία ὁ σκοπὸς εἶναι πάντοτε συγκεκριμένος. Ὑποστηρίζει ἔτσι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης συσχετίζει στενὰ τὸ τελικὸ πρὸς τὸ ποιητικὸ αἶτιον, ἐφ' ὅσον δέχεται ὅτι ὁ τελικὸς σκοπὸς κάθε φύσει ὄντος ἀντιστοιχεῖ στὴν ἐσωτερικὴ φύση καὶ ἀτομικότητα τοῦ ὄντος αὐτοῦ. Πρόκειται σαφῶς περὶ τῆς τελολογικῆς νομοτελείας κάθε φύσει ὄντος, ἀφοῦ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν διακρίνει τὴν ἀναγκαιοκρατικὴν αἰτιότητα ἀπὸ τὴν τελολογία.

Ἡ ἀποσαφήνισις τῆς σχέσεως αἰτιότητας καὶ ἐντελέχειας ἀποτελοῦν, παραπέρα, ἀντικείμενο ἐρευνας τοῦ σ., ὁ ὁποῖος καταλήγει, ὅτι ἡ σκοπιμότητα θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη αἰτιότητα, πρᾶγμα πού φαίνεται καὶ στὰ κατωρθωμένα ζῶα ἀλλὰ καὶ στὰ τερατώδη ζῶα. Ἡ ἀποτυχία τοῦ σκοποῦ τῆς φύσις στὴν περίπτωσις τῆς τερατογονίας εἶναι ἀπόδειξις τῆς ὑφισταμένης στενῆς ἐξάρτησεως τοῦ τελικοῦ αἰτίου ἀπὸ τὸ ποιητικὸ αἶτιον. Καὶ στὸ τερατῶδες ζῶον τὰ τέσσερα αἶτια εἶναι μεταξύ τους συμφυῆ, ἐφ' ὅσον τὸ οἰκεῖον τέλος προϋποθέτει τὸ οἰκεῖον αἶτιον. Ἡ αἰτία τοῦ λάθους ἐντοπίζεται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη στὴν ἀνεπιτηδειότητα τῆς ὑποκειμένης ὕλης τοῦ σπέρματος. Πρόκειται «σαφῶς περὶ μιᾶς τελολογικῆς αἰτιότητας καὶ δὲν χαράσσεται στὸ σημεῖον αὐτὸ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καμμιὰ διαχωριστικὴ γραμμὴ» (σ. 54), ὅπως αὐτὸ ἐγίνε ἀπὸ τοὺς νεώτερους ἐρευνητές, οἱ ὁποῖοι διέκριναν τὶς μηχανιστικὰς ἀπὸ τὶς βιταλιστικὰς ἀντιλήψεις. Ἐξ ἄλλου, ἡ κριτικὴ ἀναμέτρηση τοῦ σ. μὲ ἀπόψεις τοῦ Δαρβίνου, ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο του *The Origin of Species* (πρωτοδημοσιευμένο τὸ 1859), σελ. 1 ὑπόσημ. 1, παρερμηνεύει τὸ χωρίον B8. 198b10-34 τῆς Φ.α., φωτίζει ἓνα μεγάλο τμῆμα τοῦ B τῆς Φ.α., στὸ θέμα κυρίως γιὰ τὸ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ φύσις ἐνίστε διαμαρ-

τάνει τοῦ σκοποῦ καὶ ἀποτυγχάνει νὰ δημιουργήσῃ τὸ κατωρθωμένον ζῶον.

Ἐξετάζοντας τὰ εἶδη τῶν ὄντων, στὴν ἀξιολογικὴ καὶ ὄντολογικὴ τους ἱεράρχηση, ποὺ περιλαμβάνει καθένα ἀπὸ τὰ τρία διατεταγμένα ἐπίπεδα τῶν ὄντων (ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνίσταται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὸ σύμπαν), ὁ σ. συζητᾷ τὴ διάκριση τοῦ Ἀριστοτέλη ἀνάμεσα στὴν Φυσικὴ, Κοσμολογία καὶ Πρώτῃ Φιλοσοφία, ἐνῶ στὴ συνέχεια διερευνᾷ τὴν κατ' Ἀριστοτέλη ἀναλογία μεταξὺ τέχνης καὶ φύσης καὶ τὴν ὁμοιότητα τῆς τέχνης πρὸς τὴ φύση. Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον ἔχει τὸ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς πραγματείας αὐτῆς. Ὁ σ. διερευνᾷ σ' αὐτὸ τὴ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλη, ὅτι ἡ φύσις ὡς ἄλογος δύναμις ἐργάζεται σκοπίμως καὶ πραγματοποιεῖ σκοπούς, χωρὶς νὰ θέτει τοὺς σκοπούς αὐτοὺς μετὰ ἀπὸ λογισμό καὶ γνώση. Στὸ ἐρώτημα, ἂν ὑπάρχουν σκοποὶ χωρὶς συνειδητὴ θέση σκοπῶν, ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι ὅτι ὑφίσταται σκοπιμότητα τῆς φύσης ἀνεξάρτητη καὶ ὑπέρτερη ἀπὸ τὴν σκοπιμότητα τῆς ἀνθρώπινης βούλησης καὶ τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας.

Τὸ παρὸν ἔργο τοῦ Δ. Μούκανου εἶναι σημαντικὴ συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς σκέψης τοῦ Ἀριστοτέλη. Οἱ ἀναλύσεις τοῦ σ. εἶναι, σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς πυκνῆς αὐτῆς πραγματείας, λεπτολεγεῖς, διαδοχικὲς καὶ, ὅπου χρειάζεται, διεξοδικές. Στὶς ἀρετὲς τῆς ἐντάσσεται καὶ ἡ ἀναζήτησις καὶ ἀνεύρεσις ἀπὸ τὸν σ. καίριων χωρίων τῶν ἀρχαίων ἐπομνηματιστῶν τῆς Φ.α. (Θεμιστιου, Σμπλίκιου καὶ Φιλόπονου), τὰ ὁποῖα φωτίζουν τὸ κείμενο τοῦ Ἀριστοτέλη, ἐνῶ ταυτόχρονα πλουτίζουν τὴν ὅλη ἔρευνα. Ἡ ἀντιπαράθεσις μὲ τὴ σύγχρονη βιβλιογραφία εἶναι οὐσιαστικὴ καὶ γίνεται μὲ πνεῦμα οἰκονομίας καὶ ὀξύνου ἐπιλογῆς. Ὁ Δ. Μούκανος, καταξιωμένος ἤδη μελετητὴς τοῦ χώρου του, μὲ βαθιὰ γνώση τοῦ ἀντικειμένου του καὶ μὲ σεβασμὸ πρὸς τοὺς καρπούς τῆς ἔρευνας, διαφωτίζει μὲ τὴν πραγματεία του αὐτὴ ἀποφασιστικὰ τὸ βιβλίον Β τῆς Φ.α. καὶ προσφέρει σαφεῖς καὶ τεκμηριωμένες προτάσεις κατανόησής του.

Ἰωάννης Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ

L. HAGEMANN / R. GLEI (Hg.), *EN KAI ΠΛΗΘΟΣ. Einheit und Vielheit*. Festschrift für Karl Bormann zum 65. Geburtstag, Würzburg/Altenberge: Echter Verlag/Oros Verlag 1993, 434 σελ.

Στὸν κορυφαῖο μελετητὴ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς καὶ μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας καὶ καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Κολωνίας Karl Bormann εἶναι

